

ПЕРЕДУМОВИ І ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII ст.

Історія України, 8 клас

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти

НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;

Микола ПЕТРИЧЕНКО, студент факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Мета:

освітня:

- сформувати уявлення про політику гетьмана Богдана Хмельницького та його сподвижників; користуючись картою, визначати основні напрямки бойових дій національно-визвольної війни; розкрити зміст понять «національно-визвольна війна», «Гетьман»; засвоїти дати початку бойових дій Національно-визвольної війни;

розвиваюча:

- розвивати в учнів критичне мислення, імператив компаративістики;
- закріплювати вміння і навички узагальнювати і порівнювати, аргументовано доводити свої думки.

виховна:

- виховувати в учнів інтерес до історії, толерантного ставлення до думок інших.

Тип уроку: комбінований.

Навчально-методичне забезпечення:

О. К. Струкевич, І. М. Романюк, Т. П. Пірус «Історія України. 8 клас»; хрестоматія з історії України 8 клас, Атлас з історії України 8 клас; карта «Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького середини XVII ст.»; **дидактичні матеріали:** портрети-репродукції Богдана Хмельницького та його сподвижників, репродукція карти бойових дій Богдана Хмельницького «Битва на Жовтих Водах 5–6 травня 1648 р.» та «Битва під Корсунем 16 травня 1648 р.»

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання з теми: «Українська культура першої половини XVII ст.».

Під час фронтального опитування вчитель організовує **репродуктивну бесіду**, пропонуючи учням відповідати на запитання та виконати завдання:

- Будівництво якого архітектурного типу споруд поширилося в першій половині XVII ст.?
- Які з цих споруд збереглися до наших днів?
- Які твори українського образотворчого мистецтва першої половини XVII ст. є скарбами нашої національної культури?
- Які напрями літератури стали провідними упродовж першої половини XVII ст.?

Індивідуальну роботу вчитель організовує, пропонуючи учням виконати завдання на дош-

ці: заповнити таблицю термінів і понять з теми: **«Українська культура першої половини XVII ст.»**

Українська культура першої половини XVII ст.

Терміни / поняття	Пояснення
Декламація	мистецтво виразного читання літературних творів, зокрема віршів
Драма	літературнотеатральний твір, побудований у формі діалогу без авторської мови і призначений для сценічного виконання
Інтермедія	коротенька сценка переважно гумористично-комедійного характеру, що виконувалася в перервах між актами серйозної драми
Вертеп	старовинний пересувний ляльковий театр, де виконувалися п'єси на релігійні та світські теми
Бастіон	система укріплень із фортечних мурів та фортів на розі, оточена ровом, чотири- або п'ятикутної форми

II. Актуалізація опорних знань та мотиваційна діяльність.

Актуалізувати опорні знання та мотивувати навчальну діяльність учнів учитель може під час **вступної бесіди**:

Учитель. Польський уряд не спромігся ліквідувати козацтво як стан, а отже, марними були сподівання, що козаки, здобувши величезний воєнний досвід, заживши європейської слави неперевірених вояків, загартувавшись у численних збройних змаганнях на рідній землі, добровільно зречуться прагнення вибороти волю. Яке значення мали козацькі повстання 1590-х рр. XVI – 20–30-х рр. XVII ст.?

Орієнтовна відповідь: Козацькі повстання 1620–1630-х рр., попри їхню стихійність і незавершеність, засвідчили, що козацтво було провідною верствою українського суспільства, користувалося підтримкою всього населення, а його дії в боротьбі за права з кожним роком ставали більш організованими і цілеспрямованими.

Учитель. Яке з козацьких повстань 1590-х рр. XVI – 20–30-х рр. XVII ст. історики виокремлюють найбільше?

Орієнтовна відповідь: особливо прикметним видається повстання 1637–1638 рр. З-поміж інших воно вирізнялося і розмахом воєнних операцій, і кількістю учасників, і тривалістю. Той

козацький виступ мав ще одну яскраву ознаку: уперше його керівники звернулись до всього населення України із закликами підтримати козаків. В універсалах, листах і грамотах чітко визначалася мета боротьби: визволити Україну від гніту Речі Посполитої, позбутися національно-релігійних утисків тощо.

Учитель. Які основні результати козацьких повстань 1590-х рр. XVI – 20–30-х рр. XVII ст.?

Орієнтовна відповідь: Повстання зазнали поразки, бо висунута його керівниками програма ще не стала загальнонародною. Звідси стихійність, брак належної згуртованості, розпорошеність сил повстанців та їхніх бойових дій – ті недоліки, через які козацько-селянські рухи 30-х рр. не мали успіху. Об'єднання українців навколо ідеї визвольної боротьби потребувало часу.

Учитель. Як історики назвали десятиліття після козацьких повстань 20–30-х рр. XVII ст.? Якими були наслідки цього періоду?

Орієнтовна відповідь: Десятиліттям «золото-го спокою» 1638–1648 р. Для України це був час гуртування й нагромадження сил перед новим змаганням.

Учитель. Отже, сьогодні на уроці ми спробуємо з'ясувати передумови, причини та привід Національно-визвольної війни середини XVII ст., ознайомитися з новими козацькими лідерами, охарактеризувати перший етап Національно-визвольної війни середини XVII ст.

III. Вивчення нового матеріалу.

План уроку

1. Національно-визвольна війна середини XVII ст.: передумови, причини, привід.
2. Богдан Хмельницький та його сподвижники.
3. Перші перемоги Богдана Хмельницького та їх наслідки.

1. Передумови, причини та привід до Національно-визвольної війни.

Передумови Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. вчитель розкриває за допомогою стислої характеристики та тематичної таблиці:

Учитель. Укладання Люблінської унії 1569 р. означало інкорпорацію майже усіх українських земель до польсько-литовської держави – Речі Посполитої. Наслідком стала повна втрата автономії українськими землями. Укладання Люблінської унії 1569 р.:

- *по-перше*, надало Польщі широкі можливості економічного та воєнного зміцнення за рахунок використання природних багатств України та експлуатації населення:

- *по-друге*, українському народові унія принесла лише різке посилення феодального визиску, національне й релігійне приниження, наступ на народну культуру й самобутність.

Так, наслідки укладання Люблінської унії 1569 р. сформувавши передумови Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Використовуючи розгорнуту характеристику та тематичної таблиці, учитель висвітлює причини Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.:

Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. були викликана такими причинами:

- *посилення національно-релігійного гноблення.* Щоб поневолити українців, польський уряд насамперед намагався зламати стрижень їхньої самосвідомості – православну віру. Польська влада закривала православні церкви й монастирі, позбавляла їх маєтностей. Часто передавала храми в оренду іновірцям, які за проведення богослужінь і виконання обрядів вимагали плату. Створювалися перешкоди для розвитку національної освіти, українського книгодрукування;

- *наступ на права козацтва.* Основною перешкодою щодо здійснення політики колонізації та покатоличення українського народу було козацтво. Воно приваблювало українців новою, вільною системою господарювання без кріпацтва, фільварків і панщини. Тому, скориставшись нагодою, після перемоги в 1638 р. над козацько-селянським повстанням польський уряд поставив козацтво в надзвичайно важке становище за допомогою «Ординації Війська Запорозького». Разом із тим реєстровців обмежили у вільному господарюванні, їх примушували платити податки, виконувати відробітки. Зазнаючи шляхетського терору, козаки лише чекали слушного моменту;

- *погіршення становища селян і міщан.* Унаслідок розвитку виробництва у Центральній та Західній Європі відбувалося зростання цін на сільськогосподарську продукцію. В Україні це призвело до посилення феодальної експлуатації. Через завершення терміну слобід фільварково-панщинна експлуатація почала поширюватися і на південно-східні терени України, де проживало покозачене населення. І хоча експлуатація тут була м'якшою, вільнолюбними селянами вона сприймалася значно гостріше, ніж у глибинних регіонах. Усе більшого тиску зазнавали міщани. Православних городян не допускали обіймати посади в міському самоврядуванні, перешкоджали займатися ремеслами, промислами, торгівлею, їх навіть відтісняли в окремі квартали.

Отже, колоніальна політика уряду Речі Посполитої зумовила, що всі українські верстви й стани українського суспільства взяли участь у Національно-визвольній війні українського народу середини XVII ст., яка стала загальнонародною боротьбою.

Формуючи уявлення в учнів про привід до Національно-визвольної війни українського народу

середини XVII ст., учитель використовує прийом образної розповіді.

Учитель. 1646 р. Б. Хмельницький у складі козацької депутації вів перемовини з королем Владиславом IV про організацію морського походу проти Туреччини та збільшення, з огляду на це, козацького реєстру до 12 тис. осіб. Скориставшись нагодою, під прикриттям збирання до походу, Хмельницький розпочав підготовку до повстання. Ще більшої рішучості йому додали особисті образи. Хмельницький, хоча й був чигиринським сотником, зазнавав усіляких утисків з боку польських шляхтичів та урядовців. На нього здійснили привселюдний, проте безкарний замах, відібрали майно, мало не до смерті побили молодшого сина. Зрештою, насильно відібрали батьківський хутір Суботів. Хмельницький вирішив шукати справедливості й захисту в короля. Проте магнат Конєцпольський лише посміявся з ображеного, зухвало заявляючи: «Ось вам і король, та чи ж допоможе вам король, такі-сякі сини».

Отже, приводом до війни стали прагнення польського короля Владислава IV залучити козаків до реалізації свого плану зі зміцнення своєї влади та особиста образа сотника Б. Хмельницького.

«Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: передумови, причини»

Тематична таблиця

Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.	
Передумови	Причини
<p>Формування української ранньомодерної нації, яка в межах Речі Посполитої фактично не мала шансів на повноцінний розвиток.</p> <p>Перетворення українського козацтва на провідну політичну силу, яка внаслідок загострення протиріч між інтересами України і великодержавними амбіціями Польщі відіграла роль суспільного детонатора.</p> <p>Поширення в Україні ідей боротьби за національну незалежність і особисту свободу людини, що набули в цей час поширення в Європі</p>	<p>Посилення соціально-економічного гноблення селян, міщан, козаків, яке дедалі більше отожднювалося з польським пануванням.</p> <p>Посилення національно-релігійного гніту внаслідок відверто дискримінаційної політики Речі Посполитої: утиски православної церкви, усунення українців від участі в міському самоврядуванні, обмеження щодо української мови й освіти тощо.</p> <p>Перетворення репресивної політики польської влади на «зразок» у боротьбі українців за свої станові інтереси: орієнтація на силові засоби захисту своїх прав. Прагнення народу помститися шляхті за наругу над ним</p>

Завдання учням: занотувати в таблицю.

2. Богдан Хмельницький та його сподвижники.

Учитель, використовуючи прийом історико-біографічного портрета, формує уявлення про життя Б. Хмельницького:

Історико-біографічний портрет Б. Хмельницького

Б. Хмельницький народився 27 грудня 1595 р. на хуторі Суботів поблизу Чигирини в сім'ї галицького шляхтича, чигиринського підстарости

Михайла Хмельницького й козацьки. Початкову освіту здобув в одній із київських шкіл. Потім навчався у Львівському єзуїтському колегіумі, де отримав ґрунтовні знання з історії, географії, юриспруденції, вивчив польську та латинську мови. З молодих років Богдан опанував військову справу. У 1620 р. разом із батьком брав участь у поході польського війська в Молдову, який завершився поразкою. Михайло Хмельницький загинув, а його син Богдан потрапив до турецької неволі в Константинополь. За два роки ув'язнення він вивчив турецьку й татарську мови. Повернувшись з полону, продовжив реєстрову службу в Чигиринському полку. У другій половині 20-х років XVII ст. одружився з Ганною Сомківною, донькою заможного переяславського міщанина. До середини 40-х років у родині Хмельницьких було вже десятеро дітей: семеро дівчат і троє хлопців. На козацькій службі протягом 1632–1634 рр. Б. Хмельницький брав участь у «Смоленській війні» проти Москви, ходив у морські походи проти Туреччини. Дослужився до посади писаря реєстрового війська. Але за участь у повстанні 1637–1638 рр. був понижений у посаді – став сотником. При цьому Б. Хмельницький не втратив статусу впливового старшини і в грудні 1638 р. був введений до складу козацького посольства для перемовин з урядом Речі Посполитої про скасування «Ординації...» 1638 р.

Титульна сторінка другого видання «Опису України» Г. Л. де Боплана В. Гондіус. Богдан (Зиновій) Михайлович Хмельницький. 1651 р. під с. Цецорою.

Учитель, використовуючи прийом **історико-психологічного портрета**, формує уявлення про особистість Б. Хмельницького:

Важливу роль у формуванні особистості відіграло дитинство юного Богдана, відомого широтою своїх поглядів, розвиненим інтелектуальними інтересами, свободолюбством. У світогляді Б. Хмельницького були християнська ідея поваги до людини, почерпнута з філософії XVII ст. Власне, на цьому будувався його етичний кодекс, правила поведінки у повсякденному житті, що мало неабияке значення у формуванні особистісних рис. Про високий авторитет Б. Хмельницького свідчить те, що йому запропонували стати Гетьманом. Гетьман одягнений в урочисто-червоний парчевий жупан та чорну накидку з красивими дорогими застібками. Статечна фігура щільно обтягнута поясом. Руки міцно стискають оздоблену коштовним камінням булаву, символ гетьманської влади, і рукоять пістоля або шаблі. Чорна парчева шапка, прикрашена двома страусовими пір'їнами, покриває голову гетьмана. Зовнішній вигляд Хмельницького відтворений на відомій гравюрі Гданського гравера Гондіуса, що була зроблена з прижиттєвої замальовки 1651 р. Абрахама Вестерфельда, придворного маляра Януша Радзивила. Доповнюють уявлення про зовнішність Богдана нотатки мемуаристів. Наприклад, венеціанський посол Віміна зазначав, що гетьман на зріст скоріше високий, ніж середній, широкої кості й міцної будови. Щодо побутових звичок і уподобань, то відомо, наприклад, що гетьман палив довгу турецьку люльку і любляв каву, на ті часи ще мало вживану в Європі. Добре стріляв з лука, з яким виїздив на бій, а зі зброї завжди носив при собі шаблю. У доброму настрої міг пограти на бандурі. Врешті, як тоді було заведено, багато пив, віддаючи перевагу домашнім напоям – горілці, пиву й медові. Збереглися яскраві свідчення про вдачу гетьмана, у якій відзначали ніби два ества: одне вибухово-холеричне, інше – мовчазне, задумливе й похмуре, однаково схильне і до розчулення, і до втаємниченої підступності. Сучасники не раз описують страхітливий вибух гетьманського гніву, коли він міг кричати з такою несамовитою люттю, що кидався по покоях, рвав себе за волосся, ногами бив землю або ж метався, немов шалений, що втратив розум. У такі хвилини, як тоді писали, ніхто не міг йому суперечити, а хто посмів би, позбувся б життя. Загалом же у публічних виступах і поводженні з рядовими козаками тримався з підкресленою привітністю, досконало володіючи мистецтвом показної відвертості та сміливого владного жесту. Це забезпечувало йому стійкий авторитет серед козаків, а його тяжка рука сприймалася за належне у підтриманні жорсткої дисци-

пліни (Альбрехт Радзивил, наприклад, у своєму щоденнику під 1650 р. писав, що гетьман має всіх русинів у такому послусі, що все готові зробити на один його порух). Загальновідомою була і така примітна риса гетьманської вдачі, як хитрість, котра під видимою оболонкою не раз маскувала почуття й наміри, цілком протилежні декларованим. За словами одного з сучасників, це була людина з тисячею штук, і його треба було остерігатися тим більше, чим більше він виявляв покори.

Завдання учням:

За **історико-психологічним портретом** та використовуючи **фізіогномістичний аналіз** рис обличчя, поданий у таблиці й портрет Б. Хмельницького учитель пропонує учням скласти опис гетьмана і назвати факти біографії, що підтверджують риси характеру гетьмана.

Риси обличчя	Риси характеру
Форма обличчя	Довгасте обличчя. Свідчить про інтелект, чутливість, врівноваженість. Людина з такою формою обличчя може бути розважливою. Іноді такі люди мають організаторський талант, у них виражена спрямованість до мети
Вуха	Великі вуха з довгими мочками свідчать про духовність і шляхетність їх власників і обіцяють їм довге і щасливе життя
Лоб	Високий і опуклий лоб – розум і мудрість
Брови	Прямі брови – брови трудоголіка: для нього робота – не другий, а перший будинок
Очі	Маленькі очі – свідчення людини з міцними моральними засадами і твердими принципами, вірного і надійного друга в любові і житті
Ніс	Прямий ніс, який свідчить про чесність, врівноваженість і неординарність характеру людини
Рот	Повний і круглий рот говорить про м'яку, добру і спокійну вдачу

Використовуючи **біографічні довідки та структурну схему**, учитель формує уявлення про сподвижників Б. Хмельницького.

Максим Кривоніс – черкаський полковник, «гроза ляхів, татар і турок», герой Визвольної війни, оспіваний у народних піснях. Є версія про його шотландське походження. Проявив себе як хоробрий, інколи й занадто суворий воїн і командир (особливо проявив жорстокість у знищенні католиків та іудеїв), який не завжди підкорявся Б. Хмельницькому. Виступав проти збагачення козаків. Суперничав у битвах із князем Вишневецьким. Зіграв велику роль у Корсунській і Пилявецькій битвах, у захопленні

Старокостянтинова, у захопленні Бара та Високого Замку – ключового укріплення Львова. Помер 1648 р. від чуми під час облоги Замостя (версія: загинув у бою).

Станіслав Кричевський – київський полковник з української покатоличеної родини. Був реєстровим козаком, хоробро бився з татарами, турками. Сприяв визволенню Хмельницького з тюрми, поручився за нього. У 1648 р. приєднався до Хмельницького під Жовтими Водами, прийнявши православне віросповідання та ім'я Михайло (доти він був Станіславом). Командував 30-тисячним козацьким військом, якому гетьман доручив відбити польський похід 1649 р. в Україну. Загинув у битві під Лоевом у 1649 р.

Данило Нечай – герой багатьох народних пісень, походив зі шляхетської родини. Брав участь у народних повстаннях. Брацлавський полковник. Мав гордий, незалежний характер, часто запально відстоював свою позицію, тому мав конфлікти з Б. Хмельницьким. Хоробро воював проти поляків під Пилявцями, Замостям, Зборовом. Особливо відзначився в боях під Красним, проти Маріана Калиновського. Під час бою мав декілька поранень, проявив виняткову хоробрість, за що заслужив повагу навіть серед поляків. Помер від ран у 1651 р.

Філон Джалалій – служив сотником реєстрового Переяславського полку. 4 травня (24 квітня) 1648 р. разом із черкаським сотником Богданом Товпигою очолив повстання реєстрових козаків у Кам'яному Затоні проти І. Барабаша й І. Караїмовича та ін. старшин. Один із найближчих помічників Б. Хмельницького, виконував найвідповідальніші доручення гетьмана.

Завдання учням: занотувати дати життя за схемою.

3. Перші перемоги Богдана Хмельницького в Національно-визвольній війні.

А. Битва на Жовтих Водах.

Учитель використовує прийомом **картинного опису**, висвітлюючи битву на Жовтих Водах.

Учитель. Польський план був розрахований на традиційну тактику вождів попередніх козацьких повстань, які, укріплюючи свої позиції, очікували на противника. Однак Б. Хмельницький вирішив виступити першим і розбити польські сили почергово. У середині квітня Б. Хмельницький вирушив назустріч С. Потоцькому. Козацьке військо рухалося під захистом похідного табору. Попереду розсипалися рухливі татарські роз'їди, ведучи постійну розвідку. 19 квітня татарські загони зненацька напали на табір Потоцького, але були відкинуті польськими кіннотниками. Поки підійшли основні сили на чолі з Хмельницьким, польський табір укріпився й окопався. Після невдалої спроби захопити вороже військо штурмом, правда, без належної артилерійської підтримки, Хмельницький перейшов до облоги. Тим часом реєстрові козаки річкової флотилії скликали раду, стратили ненависних осавулів і, обравши старшим Ф. Дзеджалія, поспішили приєднатися до Хмельницького. За ними з табору Потоцького перейшли ще 2 тис. реєстровців. Упродовж 5–6 травня повстанці майже безперервно штурмували табір. Козаки захопили частину шанців, здобули королівське знамено. У ніч на 6 травня польський табір знявся з місця, щоб пробитися до своїх. В одній із балок за Княжими Байраками поляків знову взяли в кліщі. Цього разу табір не витримав спільної ата-

ки козаків і татар, які увірвалися всередину і в жорстокому бою перемогли. Майже всі поляки загинули або потрапили в полон. Серед бранців опинився й поранений Стефан Потоцький. Через кілька днів він помер.

Первісне закріплення.

Підготуйте відповідь на запитання:

- Скільки етапів мала битва?
- Який момент битви можна вважати переломним?
- Якої стратегічної помилки допустились поляки?
- Чому перемога на Жовтих Водах була такою цінною для козаків і України?

Б. Перемога під Корсунем.

Учитель, використовуючи прийом **доведення**, висвітлює хід та результат битви під Корсунем.

Учитель. Битва під Корсунем забезпечила повний розгром карального польського війська. Так, здобувши блискучу перемогу над авангардом поляків, Богдан Хмельницький поспішив під Корсунь, де 15 травня вранці наздогнав польську армію чисельністю 12–14 тис. осіб. Дізнавшись

про підхід Хмельницького, Микола Потоцький наказав жовнірам пограбувати й спалити Корсунь, а потім максимально укріпити табір. Проте Хмельницький не пішов на штурм. Вище за течією козаки загатили р. Рось. Рівень води навпроти польського табору почав різко спадати, відкриваючи козакам нові можливості для імовірних атак. Крім того, козак-перекладач ціною власного життя дезінформував поляків про чисельність козаків та очікуваний підхід нових значних сил. Польське командування прийняло рішення про відступ. На світанку 16 травня польський табір рушив з місця. Побудований у 8 рядів, він, за підрахунками істориків, простягнувся на 1 км завдовжки і на 90 м завширшки. Козаки в повній тиші пропустили передню частину табору, а потім почали обстрілювати його з боків і ззаду. Просуваючись урочищем Горохова Діброва, польський табір потрапив до заздалегідь підготовленої пастки. Попереду дорогу перегороджували розкол і завали з дерев, позаду натискали татари, з боків відкрили прицільний вогонь

козаки. Коні падали, і вози з гарматами сунули вниз. Табір утратив бойовий порядок. Козаки й татари в трьох місцях увірвалися всередину табору. Битва тривала чотири години.

Отже, каральне польське військо припинило своє існування, а його командири, обидва коронні гетьмани – великий та польний – потрапили в полон.

Первісне закріплення:

- Які сили домінували під час битви?
- Які етапи у ході битви можна виділити?
- У чому виявився стратегічний талант полководця Б. Хмельницького при плануванні битви?
- Яке стратегічне значення мала битва під Корсунем для подальшого розвитку війни?

Подальше розгортання Національно-визвольної війни вчитель висвітлює у ході **розповіді**:

Перемоги козаків спричинили народні повстання в усій Україні. До кінця липня звільнилося все Лівобережжя. Звільнення Правобережжя пов'язане з іменем легендарного полководця Максима Кривоноса. На початку червня він вступив у межі Брацлавського воєводства, маючи 400 козаків. До середини липня це вже була 20-тисячна армія із селян і міщан. 15–16 липня 1648 р. під стінами Старокостянтинова вона завдала поразки рівній за чисельністю армії Яреми Вишневецького. Ця перемога започаткувала звільнення до кінця серпня Брацлавського, Подільського (крім Кам'янця-Подільського), Київського воєводств, південного сходу Волині. Разом із тим успішні дії Кривоноса дали Хмельницькому час успішно завершити формування української козацької армії. Гетьман чітко усвідомлював, що вимоги з боку козацтва братимуться польською стороною до уваги, якщо опиратимуться на реальну силу.

Завдання учням: заповнити хронологічну таблицю: «Національно-визвольна війна середини XVII ст. Події 1648 р.»

Пропонований варіант:

Дата	Подія
1648 р., 25 січня	Початок Національно-визвольної війни українського народу. Обрання гетьманом Богдана Хмельницького
1648 р., лютий	Б. Хмельницький у Бахчисараї уклав союзну військовий союз із кримським ханом
1648 р., 5–6 травня	Перемога козаків над польським військом Стефана Потоцького під Жовтими Водами
1648 р., 16 травня	Розгром польської армії Миколая Потоцького у Гороховій Діброві поблизу Корсуна. Звільнення всієї Лівобережної України
1648 р., 15–16 липня	Перемога над армією Яреми Вишневецького під Старокостянтинівим
1648, серпень	Звільнення Брацлавського, Подільського (крім Кам'янця-Подільського), Київського воєводств, південного сходу Волині

У ході організації самостійної роботи з джерелами вчитель формує уміння аналізу та узагальнення:

Завдання для учнів:

Про передумови до Національно-визвольної війни

А. Волинська шляхта в 1646 р. в інструкції своїм делегатам на сейм відзначала, що православна церква «у католицькому християнському королівстві та вільній і свободній Речі Посполитій зазнає такого насильства, якого і в поганській неволі християни-греки не зазнають. Захоплено церкви, монастирі та собори, заборонено вільне виконання обрядів, і убогі християни... не мають публічних похоронів. У Любліні, де віднято церкву, також у Сокалі, у Більську і в інших містах потай, у погребях і в своїх домівках, мусять ховати мерців».

• Чому волинські шляхтичі для порівняння використали саме становище тодішніх «християн-греків»? Що об'єднує греків і українців дотепер?

Б. Гійом Левассер де Боплан про Україну «Французький інженер і видатний картограф Г. Л. де Боплан 20 років прожив в Україні, перебуваючи на польській службі. Саме він створив детальні мапи тогочасної України. Згодом Боплан написав книгу «Опис України». Ця книга вперше відкрила Україну для західного читача, викликавши велике зацікавлення в Європі: з'явилися переклади англійською (1704), німецькою (1780), польською (1822), російською (1832) мовами. Українською мовою ця книга видана лише в 1981 р. Маючи змогу добре ознайомитися з життям селян Середнього Подніпров'я, Боплан зазначав, що селяни «надзвичайно бідні, бо мусять тричі за тиждень відбувати панщину своїми кіньми і працею власних рук. Крім того, залежно від розмірів наділу, вони повинні давати відповідну кількість зерна, безліч каплунів, курей, гусей і качок перед Великоднем, Зеленими Святами і на Різдво. До того ж мають возити своєму панові даром дрова та відбувати багато інших робіт... Ще вимагають від них грошових податків. Крім того, десятину з баранів, поросят, меду, усяких плодів – а що три роки – й третього волика».

• Який внесок зробив Г. Л. де Боплан в українську історичну науку?

Про битву під Корсунем

А. «Сила побитих, поранених і майже всі схоплені», – писав про результати битви польний гетьман М. Калиновський.

Б. Львівський літопис передає розмову між полоненим М. Потоцьким і Б. Хмельницьким. Потоцький закинув Хмельницькому: «Хлопе, чім же славному лицарству орд татарських заплаши?» Хмельницький відповів: «Тобою й іншими

з тобою». І віддав його та інших полонених татарам.

• У чому виявилась масштабність поразки поляків?

• Чому, на вашу думку, Б. Хмельницький саме так розпорядився долею переможених польських гетьманів?

IV. Закріплення та повторення вивченого матеріалу.

Учитель організовує **колективну роботу та застосовує репродуктивну бесіду:**

1. Якою була політика Речі Посполитої щодо українських земель на початку XVII ст.?

2. Хто разом із Богданом Хмельницьким очолив національно-визвольну боротьбу українського народу?

3. Якими були причини війни?

4. Назвіть рушійні сили Національно-визвольної війни.

5. Яким були результати та наслідки перших перемог Б. Хмельницького?

6. Визначте зміст поняття «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.».

V. Підбиття підсумків уроку.

Узагальнення вчителя. На кінець 40-х рр. XVII ст. політика, здійснювана Річчю Посполитою на українських землях, створила передумови, які призвели до загострення національно-релігійних, соціально-економічних та суспільно-політичних суперечностей, що стали причинами Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., участь у якій взяли усі верстви українського суспільства, склавши її рушійні сили. Б. Хмельницький став лідером повстанців і разом зі своїми сподвижниками згуртував український народ для боротьби за свої права та свободи.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацювати текст параграфа.

2. Підготувати відповіді на запитання:

• Чому війна була під проводом Богдана Хмельницького?

• Виконайте завдання до контурної карти з теми: «Передумови і початок Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.».

3. Користуючись пам'ятками народного фольклору, підготуйте спіч: «Батько Хмель в оцінках українського народу».

4. Ви – сотник реєстрового козацтва, обґрунтуйте свою участь у війні:

а) на стороні Б. Хмельницького;

б) на боці польського короля.

5. Опишіть хід та результати битви під Жовтими Водами та Корсунем:

а) очима козацького літописця;

б) очима польського хроніста.

6. Скласти ребуси: «Б. Хмельницький, Д. Не- чай, М. Кривоніс, І. Богун».